

**МАДАНИЯТ АРАЛЫК КОММУНИКАЦИЯ: ВЕРБАЛДЫК ЖАНА ВЕРБАЛДЫК
ЭМЕС КАРАЖАТТАРДЫН КАРЫМ-КАТЫШЫ**

**МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ: ВЗАИМООТНОШЕНИЕ ВЕРБАЛЬНЫХ И
НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВ**

**INTERCULTURAL COMMUNICATION: RELATIONSHIP BETWEEN VERBAL AND
NON-VERBAL MEANS**

Аннотация: Бул макалабызда саламдашуу коммуникациясындагы вербалдык эмес компоненттер тууралуу кеп кылмакчыбыз. Саламдашуудагы вербалдык компонент көпчүлүк учурда вербалдык эмес компонент менен толукталат. Башкача айтканда, коммуникациянын бул түрү вербалдык эмес каражат-ыкмалар менен да коштолот. Айрым учурда, жогоруда белгиленгендей, вербалдык каражаттарга караганда вербалдык эмес каражат-ыкмалар маалыматты туюндуруп берүү жагынан кыйла сыйымдуу боло алат.

Түйүндүү сөздөр: Вербалдык каражаттар, Вербалдык эмес каражаттар, коммуникация, семантикалык, семиотикалык, эстетикалык, дүйнөтааным, саламдашуу, учурашуу.

Аннотация: Вербальный компонент в приветствии часто дополняется невербальным компонентом. То есть данный вид коммуникации сопровождается невербальными средствами. В некоторых случаях, как отмечалось выше, невербальные средства могут быть более вместительными по выражению информации, чем вербальные средства. В этой статье рассматривается о невербальных компонентах коммуникации приветствия.

Ключевые слова: вербальные и невербальные средства коммуникации, семантика, семиотика, эстетика, мировоззрения, приветствие.

Annotation: In this article we will talk about the verbal components of communication. In greetings, the verbal component is often supplemented by verbal components. In other words, this type of verbal communication is accompanied by non-verbal means. In some cases, as mentioned above, information about more than verbal means of methods is symbolized more intensively.

Keywords: Verbal and non-verbal means of communication, semantic, semiotics, aesthetic, worldview, greeting

Акыркы мезгилдерде лингвистикада жаңы илимий парадигмалардын пайда болушу, тил илиминин ар кыл илимдер же илим тармактары менен кесилишкен чектеринде турган эки же көп жактуу аралык дисциплиналарынын келип чыгышы тил жөнүндөгү илимдин изилдөө алкагына коомдо адамдар ортосунда маалымат алмашуунун, тактап айтканда, маалыматты берүү жана аны кабылдоонун улам жаңы көрүнүштөрүнүн камтылышы менен байланыштуу. Тилди, салттуу болуп калгандай, тыбыштын же фонеманын, уңгу-мүчөнүн, сөздүн, сөз айкашы же сүйлөмдүн чегинде гана структуралык, семантикалык,

функционалдык аспектилерде иликтеп-үйрөнүүгө алуу жетишсиз экендиги айкындалганы көп болду. Азыркы мезгилде тилди, тилдик бирдиктерди, көрүнүштөрдү жана кубулуштарды, тилдин реализациясы болгон кепти коммуникативдик планда иликтеп-үйрөнүү тенденциясы күч алып жатканы кийинки учурлардагы илимий иликтөөлөрдүн мазмунунан ачык байкалууда. Мындагы негизги болуп «Тил – адамдар ортосундагы карым-катыштын, коммуникациянын бардык көрүнүштөрүнүн универсалдуу каражаты жана куралы» экендиги тууралуу пикирлер эсептелери шексиз.

Арийне, тил коомдук коммуникацияда универсалдуу каражат жана курал катары кызмат кыларын эч ким жокко чыгара албайт. Бирок ошол эле учурда адамдар ортосундагы алака-мамиле, баарлашууда тилдик (вербалдык) эмес каражаттар, ыкмалар да бар экени маалым. Алар башка семиотикалык системаларга тиешелүү болуп саналып, вербалдык каражат-ыкмаларды толуктап, тактап, алар менен тең катар, а түгүл кээде вербалдык каражаттарсыз деле колдонулат.

Акыркы жылдарда коммуникациянын вербалдык эмес каражаттарына болгон кызыгуу жогорулап бара жатканын белгилей кетүү абзел. Анткени вербалдык эмес каражаттардын маалымат сыйымдуулугу жана прагматикалык потенциалы көп учурларда вербалдык каражаттарга караганда жогору, бай болору айкындалган. Мисалы, адам өзүнүн эмоцияларын кол, бут, жүз, денесинин жардамы аркылуу 700 000 түрдө (ыкмада) бере алары белгилүү. Бул көрсөткүч, чындыгында эле, таң калууну пайда кылуучу олуттуу сан экени көрүнүп турат. Анткени дүйнөдөгү бир да тилдин сөздүк запасынын көрсөткүчү бул көрсөткүчкө жетпей турганы жалпы тил илиминде белгилүү. Демек, коммуникативдик парадигмадагы вербалдык эмес каражаттарды, ыкмаларды да иликтеп-үйрөнүүгө алуу зарыл экендиги шексиз. Мындай иликтөөлөр төмөнкү жагдайлар менен да шартталат:

- ❖ вербалдык эмес каражаттар кандайдыр бир маалыматты туюндуруу үчүн кызмат кылат;
- ❖ адамдын курчап турган айлана-чөйрөнү андап-билүүсүнүн өзгөчө ыкмасы болуп саналат;
- ❖ тилдин семиотикалык континуумдагы ордун аныктоого шарт түзө алат;
- ❖ тилдин башка белгилик (семиотикалык) системалар менен карым-катышын аныктоого өбөлгө түзөт. [Анисимова, Е.Е.2003]

Учурда тилдин, ойломдун жана маданияттын өз ара таасири, өз ара карым-катышы улам кеңейип, эл аралык байланыштар, алака-мамилелер коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндө күч алып, түрдүү улуттук жамааттардын мүчөлөрүнүн ортосунда интенсивдүү түрдө маалымат алмашуу процесси жүрүп жатат. Ушундай шартта заманбап маданият аралык коммуникацияда вербалдык каражаттар да, вербалдык эмес каражаттар да тең катар активдүү роль ойноодо. Алар маалымат туюндуруп гана тим болбостон, тигил же бул элдин менталдык аң-сезиминдеги дүйнөнүн картинасы, нарктуулук-дөөлөттөрүнүн чен-өлчөм, критерийлери, эстетикалык, айрым учурда адеп-ахлактык идеалдары тууралуу да кабардар кыла алышат.

Айта кетүүчү нерсе, тигил же бул түшүнүк ар кайсы тилде ар башкача вербалдык форманын жардамы менен туюндурулуп берилген сыяктуу эле, вербалдык эмес каражаттар, ыкмалар да ар кайсы тилде сүйлөөчүлөр, ар кайсы улуттук маданияттын өкүлдөрү үчүн ар башка болушу мыйзам ченемдүү. Ошол эле учурда ар түрдүү тилдерде кайсы бир түшүнүк окшош же жакын, кээде бир эле вербалдык каражат менен берилгендей эле, вербалдык эмес каражат-ыкмаларда да окшоштук, бирдейлик болушу толук ыктымал. Бул маданият аралык

коммуникациянын өзү да, анын каражаттары да бир тектүү эмес, ар түрдүү, татаал экенин күбөлөйт. [Анисимова, Е.Е. 2003]

Макалабыздын кийинки бөлүгүндө жогорудагы маселени бардык элдерде, улуттарда орун алган саламдашуу, учурашуу комуникациясындагы вербалдык жана вербалдык эмес каражаттар, алардын өзгөчөлүктөрүнүн негизинде ачып берүүгө аракеттенмекчибиз. Анткени адамдар ортосундагы комуникация адегенде учурашуудан башталганы менен, саламдашуу формалык жактан да, маани-мазмуну жактан да бардык элде, бардык тилде бирдей боло бербейт, улуттук психологиянын, жашоо-тиричилик образынын, дүйнөтаанымдын, а түгүл, табигый шарттардын ж.б. өзгөчөлүктөрү менен шартталган көптөгөн факторлорго байланыштуу болот экен.

1. Кыргыз элинде вербалдык саламдашуунун бир канча формасы бар экени белгилүү. Маселен, эркектер өз ара «Ассалоом алейкум» деп учурашат. Арабчадан которгондо «Сизге тынчтык (каалайм)» деген мааниге ээ болгон мындай формадагы саламдашуу өз ара жакын тааныштык, туугандык ж.б. мамилеге ээ болгон адамдардын ортосунда да, бейтааныш адамдардын ортосунда да кабыл алынган. Бул түрдөгү вербалдык саламдашуу кыргыздарда ислам дининин таралышы, таасири менен пайда болгону маалым. Айта кетүүчү нерсе, бизге коңшу тектеш эл болгон өзбектерде аял-эркектер бирдей «Ассалоом алейкум» деп саламдашары белгилүү. Кыргыздарда бул кабыл алынган эмес. Бирок азыркы учурда, эл ичинде ислам дининин таасири күч алып жаткан мезгилде динге ашкере берилген айрым адамдар тарабынан ушул формадагы гана учурашуу туура катары кабылданып, эркек-аял, кары-жаш дебей, бардыгына бирдей таңууланып жатканы белгилүү. Албетте, ким аны кандай кабыл алат – бул ар кимдин жеке иши. Бирок ашкере фанатизмдин биз үчүн анчалык кажети жок болуш керек. Анткени кыргыз тилинде деле учурашуунун эң сонун вербалдык формалары бар жана аларды кайсы бир даражада коммуниканттардын жаш курагы, өз ара байланыш, карым-катышынын даражасы, социалдык статусу ж.б. параметрлер боюнча дифференциялоого болот. Маселен, «Жакшысыздар? Жакшысыздарбы? Жакшысыңарбы? Кандайсыздар? Кандайсыңар? Кандай?» деген формадагы саламдашуулар, негизинен, тааныштык, туугандык ж.б. мамиледеги адамдарга тиешелүү. «Жакшысыздар? (Жакшысыздарбы? Жакшысыңарбы?)» деген түрдөгү учурашууларда экинчи тараптын жакшы же жамандыгын эмес, жакшы жүргөндүгүн (тургандыгын), ал-жайы, ден соолугу, иштери ж.б. **жакшы** экендигин суроо мааниси орун алган. Экинчи жагынан, ошол кызыктырып жаткан жагдайлар жакшы экенине үмүт артуу мааниси да бар. «Кандайсыздар? Кандайсыңар? Кандай?» деген формадагы саламдашуулар жөнөкөй мүнөзгө ээ жана учурашып жаткан тараптын ал-жайы, ден соолугу, иштери ж.б. кандай экенине кызыгуу, суроо мааниси орун алат. Ал эми «Саламатсыздарбы? (Саламатсыңарбы? Саламатсыңбы?)» деген түрдөгү саламдашуулар бейтарап мүнөзгө ээ болсо да, аларда кандайдыр бир расмийлүүлүк, олуттуулук, учурашып жаткандардын ортосунда субординация бардыгы сезилип турат. Бул формадагы саламдашуу кызматташтардын, социалдык же кызматтык статусу жагынан дифференцияга, стратификацияга ээ коммуниканттардын, чала тааныш же бейтааныштардын ортосунда колдонулат. Булардан сырткары, «Арбаңыздар!» деген формадагы жакшынакай саламдашуу да бар, тилекке каршы, өзүнүн лексика-семантикалык жана коммуникативдик мааниси жагынан маалыматтык сыйымдуулугу менен прагматикалык дарамети бир кыйла жогору болгон бул саламдашуу көбүнесе массалык маалымат каражаттары болгон радиоуктурууларда жана теле

көрсөтүүлөрдө, көркөм стилге тиешелүү үлгүлөрдө гана кездешет. Жаштардын, өспүрүмдөрдүн арасында жогоруда белгиленген «Ассалоом алейкум», «Кандай?» деген формалар менен катар «Салам!», «Привет!», «Салют» сыяктанган өзгөчө формалар да арбын колдонулат. Булар, негизинен, оозеки сүйлөшүү стилине мүнөздүү жана маданият аралык таасирлердин негизинде («Привет» – орус тилинен, «Салют» – француз тилинен) колдонулуп калган деп айтууга болот. [Тихонов Г. 2011.]

Кыргыздар, ошондой эле бизге коңшу жашаган Борбор Азия өлкөлөрүнүн көпчүлүк жашоочулар өз ара кезиккенде салттуу саламдашууга удаа эле суроолордун түрмөгү кетери белгилүү: «Ден соолугуң кандай (жакшыбы)?», «Иштериң кандай (жакшыбы)?», «Үй-бүлөң, балдарың, ага-туугандарың кандай? Мал-жан аман-эсенби?» ж.б., акырында гана маектештин жубайынын ал-абалына кызыккан суроо берилет. Мындай жагдай жазылбаган адеп-ахлактык эреже катары саналат, анткени дароо эле жубайынын (көбүн эсе аялынын) ал-ахыбалына кызыгуу менен, учурашып жаткан адамда кандайдыр бир туура эмес, күмөн санаган ойлорду жаратуу адепсиздик катары бааланат.

Орус тилинде учурашууда салттуу түрдө «Здравствуйте» деген сөз колдонулары белгилүү. Мындай вербалдык саламдашуу эч качан актуалдуулугун жоготпостугу шексиз, анткени ден соолукту каалоо эч кимге ашыкча болбойт. Ошондой эле орустарда күндүн кайсы мезгил экендигине жараша «Доброе утро», «Добрый день», «Добрый вечер» жана «Доброй ночи» деген каалоо маанисиндеги саламдашуулар да кезигет. Белгилей кетүүчү нерсе, совет мезгилинде аталган саламдашуулар кыргыз тилине калькаланып, алардын үлгүсүндө «Кутман таңыңыздар менен», «Кутман күнүңүздөр менен» жана «Кутман кечиңиздер менен!» деген формадагы саламдашуулар пайда болгон. Булар азыр да, негизинен, теле жана радио сыяктуу массалык-маалымат каражаттарында бир кыйла активдүү колдонулуп келүүдө.

1. Айрым элдердеги саламдашуулар бир эмес, бир канча мааниге ээ болгон полисемантизм же семантикалык синкретизм мүнөзүнө ээ. Мисалы, италиялыктардын «Коме ста?» деген учурашуусу көп пландуу. Бир жагынан, учурашып жаткан адам каршысындагы адамдан «Бутунда бекем турасыңбы? Ден соолугуң жайындабы?» деген суроолорго кызыгып жатса, экинчи жагынан, жашоодогу стабилдүүлүккө абдан зор маани берген италиялыктар үчүн бул саламдашуунун мааниси «Ишиңде бардыгы ийгиликтүүбү, турмушун байгерчиликтеби (жетиптүүбү)?» деген боекчого да ээ болот. Армяндардын «Барев дез» деген саламдашуусунда кош каалоо камтылган: асмандагы күндү жана жердеги жакшы кабарларды каалайм. Ал эми грузиндердин атактуу «Гамарджобасы» которгондо «Женүүчү бол!» жана «Адал (туура) бол!» деген маанилерди берет экен. Булар грузин тилинде бир унгулуу түшүнүктөр болуп саналат. [Л.Э.С., М.1990.]

2. Айрым тилдердеги саламдашуулардын маани-тамыры терең доорлорго кеткенин баамдоого болот. Мисалы, Ирандын жашоочулары кезиккенде «Көлөкөң эч качан кичирейбесин!» деп учурашат. Бул каалоо-саламдашуунун тамыры диний-мифологиялык түшүнүктөргө барып такалат. Анткени шайтан, азезил адам түспөлүн алып кубулганда, андай адамдын көлөкөсү болбойт деген түшүнүккө негизделген. Демек, сени шайтан азгырбасын, шайтанга жолуккандан сактасын, азезилдин бийлигине туш болбо деген маанидеги каалоону туюнтат. Азыркы учурда көптөгөн Кавказ элдери сыяктуу эле «Салам» деп учурашкан осетиндерде бир кездеги жоокерчилик замандарда «Аман-эсен бар» деген

саламдашуу болгон. Бул саламдашуу маселенин бардыгы куралдын жардамы менен чечилген жоокерчилик доордун мүнөзүн чагылдырган деп айтууга болот.

3. Ал эми дүйнөнүн айрым элдеринде саламдашуунун маани-маңызы табигый-климаттык өзгөчөлүктөргө байланыштуу болот. Маселен, индиялыктар кезиккенде «Түндө чиркейлер тынчыңызды алган жокпу?» деп учурашат. Сыртынан караганда, биз үчүн өөн сезилгени менен, бул саламдашуу Индиянын ысык, курт-кумурска, чымын-чиркейлердин ар кыл түрү арбындыгы адамга көп ыңгайсыздык туудурган климаттык жана табигый абалы менен шартталган. Монголдордо да саламдашуу ушуга окшош принципке негизделген. Тактап айтканда, Монголиянын катаал табияты, климаты саламдашуунун жыл мезгилине жараша болушуна негиз берген. Маселен, монголдор күзүндө «Малыңыз семизби?» деп учурашса, кышкысын «Кандай кыштап жатасыздар?», ал эми жазында «Жазды кандай тостуңуздар?» деп саламдашат. Гренландиялыктар болсо суроо же каалоо-тилек маанисинде эмес, констатациялоо мүнөзүндөгү «Аба ырайы жакшы!» деген саламдашуу менен амандашат. Бул саламдашуу аба ырайынын кандай шартында болбосун колдонулган салттуу саламдашуу болуп эсептелет жана ал адам баласы табияттан канчалык көз каранды экендигин көмүскө туюндурат. [Л.Э.С., М. 1990.]

Кытайлардын «Ни хао мао?» деген формадагы саламдашуусу сөзмө-сөз «Сен бүтүн тамактандыңбы?» болуп которулат экен. Биздин оюбузча, мындай мазмундагы саламдашуу Кытайдагы демографиялык кырдаалдын курчутуу жана кытай ашканасынын өзгөчөлөнгөн принциптери менен шартталган болуу керек. Миллиарддаган эл жашаган өлкөдө, салыштырмалуу айтканда, «Самолеттон башка канаттуунун бардыгын, столдон башка төрт буттуунун бардыгын жегенге болот» деген принцип үстөмдүк кылса да, кайсы бир мезгилдерде ар бир адам үчүн тамак таап курсак тойгузуу өзүнчө бир чоң көйгөй болгону шексиз.

Биз үчүн кызык угулган саламдашууларга мисал катары төмөнкүлөрдү да келтирүүгө болот. Алсак, Түштүк Африка Республикасында жашаган зулус уруусунун өкүлдөрү «Сакубона!» же «Мен сени көрдүм!» деп амандашса, Австралиянын аборигендери үшкүрүү менен «Гнуна йинди мурди» же «Келген соң, эми отуруңуз» дешет экен. Ал эми навахо уруусундагы индеецтер гренландиялыктар сыяктуу эле констатация мүнөзүндө «Баары жакшы!» деп саламдашары маалым.

Демек, саламдашуу, учурашуу салты бардык элдерде болгону менен, анда колдонулган вербалдык компоненттин маани-маңызы бардыгында эле бирдей болбостугун, шайкеш келе бербестигин көрдүк.

Жалпылап алсак, адамдар ортосундагы коммуникациянын маанилүү көрүнүшү катары саламдашуу бардык элдерде орун алганы менен, анын вербалдык компоненттери формалык жактан да, маани-мазмуну жактан да бардык элде, бардык тилде бирдей боло бербестиги улуттук психологиянын, жашоо-тиричилик образынын, дүйнөтаанымдын, а түгүл, табигый шарттардын ж.б. өзгөчөлүктөрү менен шартталган көптөгөн факторлорго байланыштуу болуп, маданият аралык коммуникациянын өзү да, анын каражаттары да бир тектүү эмес, ар түрдүү, татаал экенин дагы бир ирет күбөлөйт.

Колдонулган адабияттар:

1. Анисимова, Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация. [Текст] / Е.Е.Анисимова. – М., 2003.

2. Лингвистический энциклопедический словарь. [Текст] / –М.: Советская энциклопедия, 1990.
3. Тихонов Г. Язык жестов. //Совершенно не секретно. [Текст] / Г. Тихонов. -2011. Ноябрь
4. Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк [Текст] / К.К. Юдахин. – М.: Сов. энцикл., 1965. – 973 с.

Рецензент: ф.и.д., проф.м.а. Садыкова С.З.

УДК: 371:38

DOI 10.33514/1694-7851-2020-2-24-27

Абдырахманов А. А.
Ош МУнун окутуучусу

АНГЛИС ТИЛ САБАГЫНДА ИНТЕРАКТИВДҮҮ УСУЛДАРДЫ КОЛДОНУУ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

USING INTERACTIVE METHODS IN THE ENGLISH LESSON

Аннотация: Макалада англис тил сабагында интерактивдүү усулдарды колдонуу маселелери каралат. Сабак учурунда жүргүзүлгөн оюндар студенттердин кызыгуусун арттырып, ой жүгүртүүсүн өстүрүп, ар бир студенттин өз алдынча иштөөсүнө көмөкчү болуп, окуунун эффективдүүлүгүн жогорулат.

Түйүндүү сөздөр: ыкма, интерактивдүү ыкма, англис тили, окутуучу, студент, чыгармачылык, технология, заманбап, ой-жүгүртүү, маданий аралык коммуникация.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы применения интерактивных методов на занятиях английского языка. Используемые во время урока игры развивают у студентов интерес, мышление и эффективность обучение, а также помогают студентам развить самостоятельность.

Ключевые слова: метод, интерактивный метод, английский язык, преподаватель, студент, творчество, технология, современный, мышление, межкультурная коммуникация.

Annotation: In this article using of interactive methods are discussed in the English lesson/ During the lesson used games are used to develop student's interest and thought, also help students to develop independence.

Keywords: method, interactive method, teacher, student, innovation, technology, creativity, technology, modern, thought, intercultural communication.

ЖОЖдордо студенттерди даярдоодо окутуунун интерактивдүү усулдарын колдонуу учур талабы. Окутуучу менен студенттин жана студент менен окутуучунун мамилелерин активдештирип, максаттуу пикир алышуу түзүлөт. Студенттерди окутуунун активдештирүү